

הגות וחינוך

הרב ד"ר יהודה קופרמן

הלכה לשעה בתורה

פרק א*

בספרנו, "לפשוטו של מקרא"¹, עסקנו במהות המיוחדת של חומש דברים². כי מחד גיסא "הואיל משה³ באר", ומאידך גיסא החומש שייך ל"מפיו של הקב"ה לאזנו של משה"⁴. שם הבאנו את שיטת רבינו תם⁵ ורי מאיר פוזנר⁶ ורי מאיר שמחה⁷, מהם משתמע פירוש חדש בדברי חז"ל (שבת פז, ע"א) ש"שלושה דברים עשה משה על דעת עצמו והסכים הקב"ה עמו", ביניהם פרש מן האשה ושבר את הלוחות כתוצאה מלימוד "קל וחומר". אין הכוונה לומר ש"משה למד והסיק מסקנה באמצעות "קל וחומר"⁸, כי אם ש"משה חידש כביכול שיש ללמוד את דברי הכתוב בתורה באמצעות "קל וחומר". ועל זה הסכים הקב"ה עמו! כלומר, משה נעשה שותף עם הקב"ה בעצם כתיבת תורה שבכתב. שהרי תמיד יתכן וה"קל וחומר" תופס על פי דיני "קל וחומר", בעוד הקב"ה אינו פוסק כך, ולכן עליו להוסיף בכתוב של התורה את ה"תלמוד לומר", הדוחה, כידוע, את המסקנה המתבקשת מלימוד ה"קל וחומר", שאין דוחים אותו לא מצד הקל

* הערת המערכת: פרק ב' של המאמר יופיע, בעז"ה, באחת החוברות הבאות.

1. מדור א פרק 5 (ג).
2. על פי שיטתנו ב"סימפוזיה של חמישה", הלא הם חמישה חומשי תורה, חלוקה המשקפת חמישה היבטים שונים של רצונו המחייב של הקב"ה.
3. כהגדרתו הקלאסית של הרמב"ן (בהקדמה לספר בראשית): "אבל זה אמת וברור הוא, שכל התורה מתחילת ספר בראשית עד ילעיני כל ישראלי הגיע מפיו של הקב"ה לאזנו של משה". זוהי ההגדרה הקלאסית של המושג "תורה מן השמים", כאשר אליבא דרמב"ן (ולא מציינו חולקים עליו בזה) מי שאינו סובר כן, הרי אינו מאמין בתורה מן השמים, ובמילא הוא ברשימה של המשנה במסכת סנהדרין (י, ע"א): "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא... ואלו שאין להם חלק לעולם הבא... ואין תורה מן השמים...".
4. "ספר הישר" סימן רסח (שבת פז, ע"א סימן ריב).
5. הקדמה לפירושו "בית מאיר" לשולחן ערוך, אבן העזר.
6. "משך חכמה" ויקרא י, טז ד"ה והנה שורף.
7. ועיין שם בתוספות המקשים: "דקל וחומר ניתן לידרשו! כלומר, במה שונה כאן משה רבינו מחז"ל עצמם הדורשים את התורה באמצעות י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן, כאשר קל וחומר הוא אחת מהן!

ולא מצד החמור. היות ותורה שבכתב נלמד בשבעים פנים⁸, יוצא כי בזה שמשה (בהסכמת ה' ובאישורו) הכניס את ה"קל וחומר" אל מערכת המידות שהתורה נדרשת בהן, חלו שינויים בכל מערכת אותיות התורה (שמותיו של הקב"ה) - והלא דבר הוא! [ועיין בהרחבה בספרנו הנ"ל, כי אין כאן המקום להאריך עוד בזה].

במאמר זה אנו עוברים להמשך שיתופם של בשר ודם בעצם קביעת המתכונת הסופית של תורתנו הקדושה. בחומש במדבר (פרק ז') אנו קוראים על חנוכת המשכן שהוקם על ידי משה, וזאת אחרי שבחומש ויקרא (פרק ח') קראנו על שמונת ימי המילואים שקדמו לימי החנוכה, וזאת אחרי שבחומש שמות (פרק כ"ט) קראנו על הציווי בדבר שמונת ימי המילואים - כאשר גם בחומש שמות וגם בחומש ויקרא אין זכר לימי החנוכה!⁹

בסוף ההקדמה שכתב הרמב"ן לחומש במדבר¹⁰, הוא כותב: "...והספר הזה כולו במצוות שעה שנצטוו בהם בעמדם במדבר... ואין בספר הזה מצוות נוהגות לדורות, זולתי קצת מצוות בעניני הקרבנות, שהתחיל בהן בספר (תורת) הכהנים, ולא נשלם ביאורן שם והשלימן בספר הזה".

ואמנם ללא המושג של "הסימפוגיה של חמישה" יהיה קשה להבין על פי פשוטו של מקרא מדוע היה צריך להשלים מצוות מסוימות בתורת הקרבנות אשר מקומן הראוי הוא בתורת כוהנים. אולם, אם נראה בחלוקה לחמישה חומשים, ביטוי ברור לחמישה היבטים שונים של רצונו של הקב"ה, קל יהיה להבין מדוע חלק מסוים של תורת הקרבנות כתוב בחומש ויקרא, בעוד חלק אחר נדחה לחומש במדבר - זאת, כמובן, אחרי שזכינו לקבוע מהו המרכיב הדומיננטי הייחודי של כל חומש וחומש¹¹.

על מקומה של חנוכת המזבח בספר במדבר, שבו "אין מצוות נוהגות לדורות" אנו למדים מהקדמת הספורנו לחומש, וזה לשונו: "וספר בספרו הרביעי,

8. כנדרש במדרש במדבר רבה (י"ג, יד) לכתוב (במדבר ז', יג): "שבעים שקל בשקל הקודש", וזה לשונו: "שבעים שקל בשקל הקודש", למה? כשם שיש חשבונות שבעים, כך יש שבעים פנים בתורה".

9. תופעה פשוטה זאת מעידה כמאה עדים על "הסימפוגיה של חמישה". יסוד "הסימפוגיה של חמישה" הוא במדרש בראשית רבה (פרשה ג', ה): "א"ר סימון, ה' פעמים כתיב כאן 'אורה' כנגד חמישה חומשי תורה, ויאמר אלקים יהי אור, כנגד ספר בראשית... " (עכ"ל). בעקבות חז"ל עסקו מפרשים רבים (רמב"ן, אברבנאל, ספורנו, "אור החיים", נצי"ב ועוד) בקביעת המהות המיוחדת של כל חומש, וזאת במסגרת ההקדמה שכתבו לכל חומש [על הסתירות בין שמות כ"ט (הציווי) ובין ויקרא פרק ח' (הביצוע), עיין, בין היתר, בפירושו מהר"י אברבנאל].

10. שם מציג לפנינו את המושג של משכן כהר סיני נייד.

11. מעין זה עסקנו בהרחבה בספרנו "לפשוטו של מקרא" [מדור ה', פרק 1 (א)] במשנתו של רבינו עובדיה ספורנו בסוגיית תורת הקרבנות בכלל ודין "ריח ניחוח" בפרט.

כי חפץ חסד¹² תקן דגליהם כתקון המרכבה הנראית בחזון לנביאיו¹³. והיתה הכוונה שכאשר יחנו כן יסעו להיכנס בארץ תיכף¹⁴ בלתי כלי זין¹⁵. ולמען יזכו לזה¹⁶, סדר משמרות כהונה ולויה¹⁷, והבדיל כל טמאים ממחניהם¹⁸. וסדר ענין הסוטה¹⁹ והנוזר²⁰, להעביר כל ממזרות²¹ ולקדש מבניהם לנוזרים²², ובאלו נעשו ראויים לברכות כהנים²³. ובכן, הזכיר זכויותיהם של ישראל, אשר בה נעשו ראויים להכנס בארץ באופן מה²⁴, והם חנוכת המזבח²⁵, והשתדלותם בטהרת הלויים²⁶, ובפסח²⁷ ולכתם אחרי במדבר²⁸.

12. הוא הקב"ה, על משקל "עולם חסד יבנה" (ולא "נבנה!")

13. במדבר פרקים א-ב.

14. אפילו הדרך הקצרה של "אחד עשר יום מחורב... עד קדש ברנע" (דברים א', א), עמדו לקצר עד ל"ויסעו מחר כו' דרך שלושת ימים" (במדבר י', לג) - לולא חטאי המידבר החל ב"וייהי העם כמתאווננים" (שם י"א, א) עד חטא המרגלים.

15. בעקבות רש"י לדברים א', ח ד"ה: בואו ורשו ("אין מערער בדבר, ואינכם צריכים למלחמה. אילו לא שלחו המרגלים לא היו צריכים לכלי זין"), ואף הוא בעקבות חז"ל בספרי שם פסקא ז ("אמר להם, כשאתם נכנסים לארץ, אין אתם צריכים לכלי זין אלא קובע דיופטין ומחלק") וכן בתרגום יונתן ("חמון די מסרית קדמיכון ית דיירי ארעא, ולא תצטרכון למיטול זיינא, עולו ואחסינו ית ארעא וקבעו בה דפטיה ופלגוה" [עיין במפרשים פירושים שונים למילה דפטיה או דיופטין אשר מקורה יוונית]).

16. כלומר, כדי להכניס ולכבוש את ארץ כנען בדרגה רוחנית גבוהה זאת.

17. פרק ד', אלה הן מצוות לשעה, אשר לדעת רבינו הספורנו אפילו לא הספיקו למלא את ייעודן, ובכל זאת נשארו מצוות לדורות (משמרות כהונה ולויה).

18. פרק ה' פסוקים א-ד: "וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש", משם למדנו על שלוש דרגות חומרה בטומאת אדם, ובמקביל על שילוח מאחד או יותר משלושת המחנות [ועיין בפירוש הנצי"ב, "העמק דבר", בדבר הלימוד מ"כל צרוע", שחז"ל לא דרשו אותו, כשם שדרשו "כל זב" ו"כל טמא לנפש", ועיין בספרנו "לפשוטו של מקרא" מדור א פרקים 6, 7].

19. שם פסוקים יא-לא.

20. שם פרק ו', א-כא.

21. מוסב על פרשת הסוטה, וכלשון הרמב"ן: (במדבר ה', כ ד"ה ואת כי שטית)... "והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי הענין הזה שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל... לנקות ישראל מן הממזרות, שיהיו ראויים להשרות שכניה בתוכם..."

22. "ויאקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנוזרים" (עמוס ב', יא).

23. שם שם, כב-כו.

24. "תיכף בלתי כלי זין".

25. במדבר פרק ז'.

26. שם פרק ח'.

27. שם פרק ט', א-יד - גם זה שייך לזכויותיהם, באשר הייתה זאת יוזמה ("למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במועדו") באשר יכלו להיות פטורים מן המצוה, כמו שאר סוגי הטמאים, מדין 'אונס רחמנא פטריה'.

28. שם שם פסוקים טו-כג. זאת על פי שיטת רבינו שפסוקים אלה הינם מעין תעודת שבח לכלל ישראל על תקופת המדבר.

הרי שלדעת ר"ע ספורנו חנוכת המזבח היא אחת מ"זכויותיהם" של ישראל במדבר, באשר היא מציינת יוזמה מצדם הם של הנשיאים, שלא נצטוו בה, כשם שיתר שלוש הפעולות²⁹ הן ציון לשבח לעם היושב במדבר, עקב פעלם ביוזמתם הם בעניינים שלא נצטוו בהם. ואמנם פשוטם של מקראות מעיד כי לא מציווי מאת ה' קרה הדבר הזה, כי אם ביוזמתם של הנשיאים עצמם, אותם צדיקים אשר עקב מחשבתם הטהורה (איש איש בכוונתו על שבטו בעל היעוד הייחודי של אחד משבטי י-ה) זכו והקרבת קרבנו כתובה במלואה בתורה שבכתב³⁰.

והנה מיד אחרי ברכת כהנים³¹ אנו קוראים: "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן³², וימשח אותו ויקדש אותו ואת כל כליו ואת המזבח ואת כל כליו וימשחם ויקדש אותם" - הרי ימי המילואים אמורים עד לקידוש המשכן המזבח וכליו, כפי שהם מפורשים בחומש ויקרא פרשת שמיני. ואמנם שם (פרק ט') מפורש ומפורט כל תהליך העבודה בשמיני למילואים, עד ל"וירא כבוד ה' אל כל העם" (ויקרא ט', כג), ובהמשך בפרשת נדב ואביהוא. וההמשך לא בחומש ויקרא

29. ההשתדלות בעניין הלויים, פסח שני, לכתם אחרי ה' במדבר - על משקל ירמיה ב', ב "זכרתי לך חסד נעורידך... לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה".

30. "ביום... נשיא... קרבנו קערת כסף אחת... זה קרבן...". ועיין בהרחבה יתירא במדרש רבה פרשה יג על כל עשרים הסעיפים שלה ופרשה יד על י"ח הסעיפים הראשונים שלה. ואמנם במקום שמפירשי המקרא החרישו (כפי שיראה ממבט כללי על עמודי החומש!) הרחיבו חז"ל את היריעה, כאשר דבריהם בתורה שבעל פה משלימים במלואם את הסתום בתורה שבכתב החוזרת ונשנית. ומן הראוי ומן הרצוי לציין כאן את דברי רבינו בחיי, ריש פרשת קרח, העומד המום מול התופעה שאותם צדיקי עליון - אשר, כפי שנראה להלן, הוסיפו פרשה שלמה לתורה - הם הם אשר נפלו מאיגרא רמה של חנוכה לבירא עמיקתא של מחלוקת. (וימודע תנשא על קהל היי). וזה לשון רבינו בחיי (במדבר ט"ז, א ד"ה ויקח קרח): "ומכלל חמישים ומאתיים אלו היו שנים עשר הנשיאים שהקריבו בחנוכת המזבח... ואע"פ שלא פרסמם הכתוב, נתן סימניהם, ומתוך המקומות אתה מבין אותם... והנה זה מדרכי התורה שכל ידרכיה דרכי נועם שפרסמם אצל המצווה והזכות בחנוכת המזבח, וכאן אצל הפורענות הסתירים".

31. במדבר ו', כב-כו, כאשר סוגייתנו על חנוכת המשכן מתחילה בפרק ז', א.

32. כידוע, בפסוק זה מצא רש"י את היסוד לשיטתו בעקבות חז"ל שימי המילואים התחילו ב- כ"ג באדר (שלתאריך זה כתאריך אין זכר בתורה) ונסתיימו בראש חודש ניסן, כאשר באותו יום החלו ימי החנוכה. בשמות מ', ב מציינו שגם הרמב"ן מאמץ לו שיטה זאת (אע"פ שמעיר כאן בפסוקנו "אבל איננה ראייה גמורה"), וזאת בניגוד לעמדת ראב"ע על דרך הפשט שימי המילואים החלו בראש חודש ניסן ונסתיימו ב-ח' בו, כאשר רק אז החלו ימי החנוכה אע"פ נסתיימו ב"ט בו. משיטה זאת (כך גם פירש הספורנו בסוגיית פסח שני) השלכות ברורות בסוגיית מות נדב ואביהוא מחד גיסא וחגיגת פסח ב"ד מאידך גיסא. אמנם אבן עזרא מפרש כי כל התהליך של ימי המילואים החל בראש חודש ניסן, אבל יחד עם זאת רואה כי פסוקנו משמש "לעד על דברי המעתיקים (קרי: חז"ל) כי היה סותר ומקימו וחוזר לסותרו ולהקימו כל שבעת ימי המילואים להרגילם..." כלומר, מסכים ראב"ע עם רש"י כי לשון "כלות... להקים" מלמד על הקמות מהקמות שונות.

כי אם בחומש במדבר (ז', ג): "ויקריבו³³ נשיאי ישראל, ראשי בית אבותם הם נשיאי המטות הם העומדים על הפקודים". (פסוק ג) "ויביאו את קרבנם לפני ה'... ויקריבו אותם לפני המשכן". ומבאר הרמב"ן³⁴: "בעבור היות העגלות לצורך הקרבנות יקראו יקרבו... והנה חשבו הנשיאים³⁵ שלא יתכן שישאו הלויים על כתף קרשי המשכן והאדנים שהם כבודות מאוד³⁶, והביאו מעצמם עגלות... לפני המשכן. והשם ציוה את משה "קח מאתם" (פסוק ח) - הכל³⁷. והיו העגלות - והבקר שאינם לקרבן - "לעבוד את עבודת אהל מועד" (שם פסוק ה). ואחר כך לקחו הנשיאים את קרבניהם מעל העגלות, "ויקריבו אותם לפני המשכן" (פסוק ג) כי היו חושבים להקריב הכל ביום אחד³⁸. אחר שהורשו להקריבם לו³⁹, צוה "נשיא אחד ליום... יקריבו" (פסוק ז), ולכן לא הוצרך לומר עתה⁴⁰ "קח מאתם"⁴¹.

ובהמשך דבריו עומד הרמב"ן על התופעה של מחשבתם של הנשיאים ליום אחד לעומת הכרעת הקב"ה לשנים עשר יום, וזה לשונו:

"ועוד בזה טעם אחר במדרשם, כי לכל אחד מהנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח ושתהיה בזה השעור⁴². אבל נחשון חשב בשיעור הזה טעם אחד, וזולתו כל אחד מן הנשיאים חשב טעם בפני עצמו⁴³... וכן מצאו שם במדרש בכל שבט ושבט טעם מיוחד בקרבנו ובשיעורי הקרבן⁴⁴. ולכך השוה

33. במשמעות לקרב (ולא להקריב על המזבח) כפי שנלמד מפשוטה של הסוגיא (ויביאו את קרבנם... לפני המשכן)".

34. במדבר ז', ב ד"ה "ויקריבו נשיאי ישראל... את קרבנם לפני ה'".

35. כלומר, יוזמה שלהם, לא שנצטוו על כך.

36. ידידי ומכובדי הנעלה ר' פרופ' יחיאל (סירל) דומם שליטי"א, חישב וקבע כי משקל כל קרש היה כטונה וחצי, ומשקל כל אדן מן האדנים למעלה מטונה - ואמנם "כבודות מאוד!"

37. גם הבהמות לקורבן וגם העגלות לעבודת אהל מועד.

38. חלק מן היוזמה שלהם על פי הבנתם הם, באשר שנים עשר ימי חנוכה - מאן דכר שמייחוו! כלומר, הנשיאים ביקשו להצטרף לחגיגת היום השמיני למילואים על ידי הוספת קורבנות חנוכה באותו יום.

39. פסוק ה' "קח מאתם".

40. כאשר קבע שלא יביאו את כל הקרבנות ביום שמיני למילואים אלא ריווח ישימו בין נשיא ונשיא.

41. כי האישור העקרוני כבר ניתן.

42. כלומר, המשותף לכל הנשיאים היה לא רק עצם המחשבה להביא קורבן חנוכה, אלא גם את תוכן הקורבן ["קערת כסף אחת, שלושים ומאה משקלה" וכו']. נשאלת אפוא השאלה מדוע באמת הפריד הקב"ה בין כל אחד ואחד, ומדוע תורה שבכתב חזרה על כל אחד ואחד במלואו, כאשר הקורבנות זהים.

43. במדבר רבה י"ג, יג: "רבנן אמרין, אע"פ שקרבן שוה הקריבו כולם, על דברים גדולים הקריבו, וכל אחד ואחד הקריבו על דעתו".

44. כלומר, לא רק בעצם הבאת הקרבן עבור שבטו היו שונים זה מזה, אלא אף בפרטי הקרבן, התכוון כל נשיא ונשיא לעניינים שונים השייכים אך ורק לשבטו הוא. עיין בהרחבה במדרש רבה על אתר. [יצויין כי מדרש במדבר רבה לא עמד לנגד עיניו של פרשנדא-רש"י (ולכן מרבה להביא מרבינו משה הדרשן), ואילו כבר בזמנו של הרמב"ן היה ידוע].

אותם הכתוב לפרט כל אחד בעצמו כאילו לא הוזכר האחר. ואחרי כן כללם כאחד לרמוז כי בעת אחת עלה במחשבתם להקריב התנוכה, ולא קדם אחד לחבירו במחשבה ולא בהבאה לפני המשכן. ועל זה הזכירם הכתוב לכולם בהשוואה".

ובעקבות הרמב"ן פירש הספורנו⁴⁵, כאשר גם לו קשה מדוע הקב"ה היה צריך לתת את אישורו למשה לקבל את נדבת הנשיאים - "שש עגלות צב ושני עשר בקר". וזה לשונו: "כי חשב משה שיהיה כל משא הלויים בכתף⁴⁶, כמו העניין במשא בני קהת"⁴⁷.

ובעקבות הרמב"ן והספורנו פירש בעל "אור החיים": "אמרו 'מאתם' (פסוק ה) ללמד שעדיין היו ברשות המביאים ולא באו לרשותו של משה. וטעמו של משה לצד שלא נצטוו שישאו המשכן על העגלות, לא רצה לקבל, כי למה הם ראויים?! והנשיאים שיערו בדעתם כי הקרשים והאדנים משא גדול שצריך לעגלות, והסכימה דעתו של הקב"ה".

ומקור לדברי כל המפרשים (רמב"ן ספורנו, "אור החיים") מצינו במדרש רבה פרשה י"ב סעיף כג (יח) וזה לשונם: "קח מאתם" - באותה שעה היה משה מתיירא ואומר: תאמר שמא גסתלקה ממני רוח הקודש ושרתה על הנשיאים! אמר לו הקב"ה, משהו אילו להם הייתי אומר שיביאו לך, היתי אומר שתאמר להם⁴⁸. אלא 'קח מאתם' - מאתם⁴⁹ היה הדבר, הא הסכימה דעתם לדעת עליונה⁵⁰.

על פי נוסחא זאת של מדרש רבה⁵⁰ יש לשאול ולהקשות. אם אמנם כך הייתה דעתו של הקב"ה, אבל לא גילה את דעתו - ולפי הנראה מפשרטו של לשון המדרש לא עמד לגלות את דעתו זאת - יוצא שיש שני סוגי "דעתו" (=רצונו) של קב"ה:

(א) אותה שהוא מגלה למשה רבינו ובזה מחייב, דהיינו תרי"ג מצוות, וכן כל

45. במדבר ז', ה ד"ה קח מאתם.

46. לא רק משא בני קהת, אלא גם משאם של גרשון ומרי.

47. שם פסוק ט: "ולבני קהת לא נתן, כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו".

48. כלומר, אילו הייתה היוזמה מצדו יתברך, היה פועל דרך הצינורות המקובלים, דהיינו אמירה למשה שיצוה להם בשמו יתברך.

49. יוזמתם.

50. ויש לעמוד על הבדל משמעותי ביותר שבין חז"ל במדרש ובין בעל "אור החיים". אצל חז"ל: "הסכימה דעתם (של הנשיאים) לדעת עליונה", ואילו אצל "האור חיים": "הסכימה דעתו של הקב"ה (לדעתם של הנשיאים) - והלא הבדל הוא! וראה בהמשך המאמר.

51. כלומר, חלקי תורה שבעל פה השונים: הלכה למשה מסיני, כתובים (טקסטים) במשקל "לא מסרו הכתוב אלא לחכמים", ביאורים מוסמכים של הכתוב על ידי המידות שהתורה נדרשת בהן ועוד.

המתלווה עליהן⁵¹.

ב) אותה "דעתו" שהיא עדיין שמורה בבית גנזיו של קב"ה, ותישאר שם כאנגריה פוטנציאלית של תורת ה', כאשר יציאתה מן הכוח אל הפועל תלויה בהתערותא דלתתא בלבד. כל עוד לא תהיה התערותא כזאת, תישאר "דעתו" זאת (אנגריה זאת) במצב של בכוח בלבד בבית גנזיו של קב"ה, ולא תתורגם אל ציווי אופרטיבי לשומרי תורה עלי אדמות בכלל וארץ ישראל בפרט⁵².

ובהמשך פירושו של הרמב"ן לסוגית קרבנות החנוכה⁵³, הוא כותב:

"והנה השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים⁵⁴ וצוה עשיא אחד ליום... יקריבו⁵⁵. ולפיכך⁵⁶ יתכן⁵⁷ שהיא מצווה לדורות שיחנכו לעולם בית המקדש והמזבח. ולכן⁵⁸ עשה שלמה חנוכת הבית, דכתיב (דברי הימים ב', ז', ה): ויחנכו את בית האלקים, המלך וכל העם⁵⁹. וכן אנשי כנסת הגדולה עשו חנוכה, דכתיב (עזרא ו', טז): ויעבדו בני ישראל, כהניא ולויאי ושאר בני גלותא חנכת בית אלהא (דנה בחדוה)"⁶⁰. וכן לימות המשיח, שנאמר ביחזקאל (מ"ג, כו-כו):

52. ומי יודע אילו אוצרות גדולים של תורה עדיין שמורים בבית גנזיו, ועוד ממתינים "לגאולה" על ידי בשר ודם המתאמצים לקראתו יתברך, ובקפיצת קוונטים פותחים את שערי הגנוז ומורידים עוד תורה עלי אדמות - עד לדרגת מצוה בתרי"ג ועד בכללו - ועיין בזה להלן.

53. במדבר ז', יג ד"ה סולת בלולה בשמן למנחה.

54. עיין הערה 50. כאן מפרש הרמב"ן לפי לשון בעל "אור החיים".

55. לעומת מחשבתם להביא כולם את קרבנותיהם ביום השמיני למילואים.

56. את הלשון "לפיכך", נראה לפרש כדלקמן: אילו הסכים הקב"ה לגמרי לדעתם, ולא הכניס בה כל שינוי, לא היה שייך כל כך לומר ש"צוה" בדבר ביצוע הצעתם שהיא יוזמתם. ואם אין ציווי מצדו יתברך, רק הסכמה ליוזמת הנשיאים, קשה לומר (כפי שהרמב"ן ממשיך ומבאר) שלפנינו מצוה לדורות ואולי אף בתרי"ג. אבל מאחר והקב"ה אמנם הכניס שינויים בהצעתם, ועל אותם השינויים יש מצות עשה בתורה ("קח מאתם... נשיא אחד ליום") - לפיכך יש מקום להמשך דברי הרמב"ן.

57. מאי דמספקא ליה לרמב"ן בפירושו לתורה, נהירה ליה ב"ספר המצוות" בהשגותיו לשורש השלישי, שם כתב: "...ונראין הדברים עוד שאף המשכן בהקמתו ובית המקדש בהיבנותו צריכים חנוכה לעולם. ונדבת הנשיאים היתה הוראת שעה בשיעורים ההם שעלה בדעתם. אבל בחנוכה, כמו חובה היא". מצוה "לעולם" היא מצוה "כימי השמים על הארץ", אשר לפי הרמב"ם בשורש השלישי, יכולה להיות אף מצוה במסגרת תרי"ג (ולא דאורייתא בלבד). ועיין בהרחבה במפרשי "ספר המצוות" (כמו בעל "מגילת אסתר"). הרי לפנינו דוגמה קלאסית של ילא מסרו הכתוב אלא לחכמים.

58. עקב היותה מצווה נוהגת לדורות.

59. כלומר, זהו עיקר המצווה של חנוכה, בעוד "השעורים" (בקר 22,000 צאן 120,000 שונים בתכלית משעורי הנדבות של חנוכת המשכן [ועל ההבדלים בין קדושת המשכן/בית ראשון/בית שני/ואי"ה בית שלישי - עיין "דברי נועם" ביותר בפירושו הספורנו לפרשת פקודי (שמות ל"ח, כד)].

60. ושם "השעורים" היו "תורין מאה, דכרין מאתין, אמרין ארבע מאה, וצפירי עיין לחטיא על כל ישראל".

שבעת ימים יכפרו את המזבח וטהרו אותו ומלאו ידיו. ויכלו הימים והיה ביום השמיני והלאה⁶¹ יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם - והיא חנוכה למזבח במלואים⁶². והנה תהיה ענין זו המצוה⁶³ כענין פרשת טמאים בפסח⁶⁴, ופרשת בני יוסף⁶⁵ שהסכימה דעתם⁶⁶ לדעת העליונה⁶⁷.

והאזון הרגישה לדברי חז"ל - ראשונים ואחרונים, לא תוכן שלא לשים לב לכך, שבעוד חז"ל במדבר רבה⁶⁸ ציינו שבחנוכת המשכן והמזבח "הסכימה דעתם לדעת עליונה", הרי שבעל "אור החיים" הקדוש דבר על "הסכימה דעתו של הקב"ה (לדעתם)"⁶⁹. אולם הרגישות עוד יותר מורגשת כאשר אנו רואים

61. הרי בבית שלישי יהיו שמונה ימי מילואים כמו שהיו בהקמת "בית" ראשון הוא המשכן, אשר הוקם בראשון לחודש הראשון, כמו ש"בית", שני (הוא מקדש שלמה) הוקם בשני לחודש השני (על פי ר"י אברבנאל). ובסיום ימי המילואים בבית שייבנה על ידי משיח צדקנו בבי"א אנו עדים לחנוכה.

62. ובסוגיית בית שלישי במשנתו הנבואית של יחזקאל, עיין בהרחבה בספרנו "לפשוטו של מקרא" חלק א, מדור ג בעיקר בפרק 1.

63. של חנוכת המזבח / המשכן. יצוין כי בזה יש "שלושה דינים", (א). חנוכת הלויים שהייתה לשעה ותקפה לדורות, כך שאין צורך לחדש אותה, ובמילא אינה בתרי"ג. (ב). חנוכת המזבח שלכולי עלמא היא הלכה לדורות. (ג). חנוכת הבית - מחלוקת רמב"ם-רמב"ן בספר המצוות.

64. במדבר פרק טו.

65. שם פרק ל"ו.

66. של הטמאים לנפש אדם ושל משפחת בני יוסף.

67. עיין הערות 52, 50.

68. מן הראוי ומן הרצוי להפנות את תשומת לבו של הלומד לכך שמדרש במדבר רבה (הלא הוא אחד מחמשת "מדרש רבות") לא עמד לנגד עיני הבדולח של רש"י. נתגלה לראשונה אצל רבותינו הראשונים בתקופת חייו של הרמב"ן, כאשר מובא בהרחבה כבר אצל תלמיד (רבינו בחיי) תלמידו (הרשב"א). זוהי הסיבה שבפירושו של רש"י לחומש במדבר אינו מביא מדברי מדרש זה, ואילו במקומו הוא מרבה להביא מדבריו של ר' משה הדרשן. דוגמה לכך (בבחינת פרט היכול ללמד על הכלל) מצינו בפירושו על רש"י לבמדבר ל"ב, מב ("ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנותיה") ד"ה ויקרא לה נבח בשמו: "לה" אינו מפיק ה"א. וראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן, לפי שלא נתקיים לה שם זה לפיכך הוא רפה, שמשמע מדרשו כמו "לא". ותמיהני מה ידרוש בשתי תיבות הדומות לה [כלומר שחסר מפיק בה"א] (רות ב', יד): "ויאמר לה בועז", (זכריה ה', יא): "לבנות לה בית" (עכ"ל רש"י) [ואי אפשר שלא להשתומם מול ידיעתו של רש"י בניקוד התני"ך - עד כדי פעמיים בלי מפיק ה"א!!]. והנה לשון מדרש רבה [המקור לרבי משה הדרשן] למגילת רות פרשה ה', ה. "ותאמר, אמצא חן בעיניך אדוני וגוי ואנכי לא אהיה כאחת שפחתך". אמר לה: חס ושלום, אין את מן האמהות, אלא מן האמהות [דורש את הפסוק הבא "ויאמר לה: (בלי מפיק בה"א) בועז לעת האוכלי". כלומר "ויאמר לא" כפי שאת אמרת]. ודכותיה "ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנותיה... ויקרא לה נבח", מלמד שלא עמד לו אותו השם. ודכותיה "ויאמר אלי לבנות לה [בלי מפיק ה"א] בית בארץ שנער" - מלמד שאין לשקר תשועה (עכ"ל המדרש רות רבה).

69. עיין הערות 52, 50.

כיצד אצל הרמב"ן עצמו, בסוגיית חנוכת המזבח כתב (במדבר ז', יג ד"ה סולת בלולה בשמן למנחה): "והנה השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים", בעוד באותו דיבור, בכתבו על סוגיית פסח שני ופרשת בני יוסף⁷⁰, ציין הרמב"ן "שהסכימה דעתם לדעת עליונה" - והלא דבר הוא!

ואמנם נראה לומר במשנתו של הרמב"ן שיש כאן מקרה של "שני דינים". האחד שהקב"ה הסכים לדעתם (קרי יוזמתם) של בשר ודם, והשני שבשר ודם כוונו לדעתו של הקב"ה. סוגיית חנוכת המשכן והמזבח שייכת לקטיגוריה הראשונה. פשוטו של מקרא מעיד כמאה עדים על כך שעניין החנוכה לא היה כביכול בתכנית של הקב"ה כלל וכלל. הרי מקרא מלא ציוה הכתוב בפרשת "תצוה" ובפרשת "צו" אודות ימי המילואים⁷¹. אין כל זכר בחומשים שמות וויקרא לצורך בחנוכה פרופר, מעבר למה שנצטוו במסגרת ימי המילואים. לכן עניין חנוכת המזבח נדחה לאותו חומש "שאין בו מצוות נוהגות לדורות וזלתי קצת" (רמב"ן). זוהי איתערותא מלתתא על ידי הצדיקים. לא הם אשר כיוונו לדעת עליונה, אלא הם אשר הציעו לדעת עליונה, כאשר ההסכמה מלעילא לא בוששה לבוא. זאת ועוד! כה החלטית הייתה הסכמת דעת עליונה, שעברה המצוה מהוראת שעה ("אד הוק") להלכה לדורות (בעיקרון אבל לא בפרטים) עד לתפיסת מקומה הנכבד בקבוצה היוקרתית של מצוות תרי"ג:

לעומת זאת, נראה לומר שסוגיית פסח שני מייצגת את הקטיגוריה השנייה, היא אשר עליה אומרים שכיוונה דעתם לדעת עליונה. גם כאן פשוטו של מקרא מעיד כמאה עדים על הכיוון שהצבענו עליו. כי בעוד בסוגיית חנוכת המשכן חידושו של הקב"ה היה בפרט אחד⁷², הרי שבסוגיית פסח שני, "תרומתם" של הטמאים לנפש אדם הייתה בסך הכל בהצגת הבעיה בלבד, בעוד חידושו של הקב"ה היה: א) עצם המושג של פסח שני⁷³ ב) התאריך ג) כל סוגי החייבים במצווה מעבר למקרה המצומצם של "טמאים לנפש אדם" ד) דיניו המיוחדים

70. בעניין "ולא תסב נחלה" על ידי בת יורשת נחלה.

71. שמות כ"ט, א "וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן ליי", (פסוקים כט-ל) "ובגדי הקודש אשר לאהרן... שבעת ימים ילבשם", (פסוק לו) "שבעת ימים תכפר על המזבח וקדשת אותו". ואחרי פרשת הציווי בספר שמות, באה פרשת הביצוע בספר ויקרא פרשת שמיני. (פרק ח', ב): "קח את אהרן" והלאה בכל התהליך עליו נצטוו כבר בפרשת תצוה עד לסיום (פסוק לג): "ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים עד מלאת ימי מילואיכם כי שבעת ימים ימלא את ידכם". ועם גמר שבעת הימים (פרק ט', א) "ויהי ביום השמיני" עם הדינים המיוחדים שלו עד למטרה הנכספת (פסוק כ"ג) "וירא כבוד ה' אל כל העם".

72. נשיא אחד ליום נשיא אחד ליום, לעומת כולם ביחד, כאשר חידוש זה בלאו הכי היה לשעה בלבד, ואינו מופיע לא בחנוכת בית ראשון ולא בחנוכת בית שני.

73. מעין "מועד ב"!

74. עסקנו בזה בהרחבה בספרנו "נתעלמה ממנו הלכה" סוגיית פסח שני.

של "חג בפני עצמו", הדומה אמנם לפסח ראשון, אבל בכלל אינו זהה לו⁷⁴. כאן אפשר לזקוף לזכותם של הטמאים רק את "פתיחת הנושא לדיון", מעין קטליזטור ותו לא. הרי יכול היה הקב"ה להשיב על טענתם "למה נגרע"⁷⁵ בהוראת שעה לדור ההוא בלבד, כפי שעשה בסוגיית "ולא תסב נחלה" אצל משפחת יוסף⁷⁶. או יכול היה לאפשר להם להביא את הפסח בטומאה, כשם שאמנם ניתן לעשות כאשר רוב הציבור טמאים, באשר טומאה דחוייה בציבור. או אפילו יחיד המביא בטומאה כאשר קבוע זמן לקרבן ("במועדו") - עיין בזה בפירוש הנצי"ב ("העמק דבר") על אתר. אבל לא כך נהג הקב"ה. "ניצל" כביכול את בקשתם של הזכאים הללו לפתוח אשנב למצווה חדשה לגמרי - אף היא נמנית במנין תרי"ג - שלא שיערוה דור מקבלי תורה בסיני, ומשה רבינו בתוכם⁷⁷. במקרה הזה בוודאי נכון הניסוח של הרמב"ן ש"הסכימה דעתם לדעת עליונה".

לפנינו איפוא, המשך היסוד שהונח על ידי רבינו תם, הרב פוזנר וההולכים בעקבותיהם - שיתוף צדיקי בני ישראל בעצם קביעת מצוות במסגרת תרי"ג מצוות בתורה. אמנם רבינו תם התייחס למשה רבינו בכבודו ובעצמו (והרי "לא קם כמשה") לעומת מישאל ואלצפן⁷⁸. אבל מישאל ואלצפן לא הגיעו לידי כך שחידשו מידה מתוך י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן, כי אם מצווה אחת מתוך מצוות התורה. הצד השווה שביניהם הוא ש"הסכימה דעתם לדעת עליונה". צדיקים אלה תדרו אל תוך תוכה של "תורה" אצלו יתברך, "והורידו" מן הפוטנציאל שבבית גנזיו, חלק מסויים מתורתו, אשר שמור היה שם באנרגיה הפוטנציאלית של תורה. לולא פעלם הם היה חלק זה אולי נשאר שם כמו אור ששת הימים אשר לא הגיע אלינו, וחבל. כי כאשר "היה הקב"ה בורא עולמות ומחריבם", בוודאי לכל עולם שברא - וטרם החריבו - הייתה "תורה" שהייתה הולמת את אותו עולם, בבחינת "נסתכל באורייתא וברי עלמא". כך לפי משנתו של רבינו עובדיה ספורנו הייתה לנו תורה אחרת ממה שיש לנו היום, אילו בני

75. ספורנו: "מאחר שהיתה טומאתנו לדבר מצוה [מת מצוה, נושאי ארונו של יוסף, מישאל ואלצפן], למה תהיה גורת עבירה!"

76. עיין להלן בטיפול בסוגיא זאת על פי הרמב"ן שלפנינו.

77. אבל עיין במשנתו המיוחדת של ה"משך חכמה" (בעקבות משנתו הסדורה של הספורנו בסוגיית "לפני - אחרי") המבאר מדוע לפני חטא העגל לא היה בכלל מקום לבעיה זאת שהעלו הטמאים לנפש אדם. בדרגת דור מקבלי תורה היה לכל יחיד דין ומעמד של ציבור, ולכן כשם שטומאה דחוייה בציבור אחרי חטא העגל, כך טומאה דחוייה ביחיד לפני חטא העגל! ועיין בביאורנו ל"משך חכמה" במדבר ט', כ ד"ה איש איש כי יהיה טמא לנפש. ועיין בספרנו "לפשוטו של מקרא" חלק א מדור א פרק 5 (א), וחלק ב מדור ה' פרק 1 (ב).

78. דוגמה אחת מתוך שלוש דעות חז"ל בנדון.

ישראל לא חטאו בעגל. הוא הדין והיא המידה, הייתה לנו תורה שונה ממה שיש לנו כיום לולא חטאו בחטא המרגלים⁷⁹. והנה בעוד הספורנו עוסק בשינויים בתורה עקב חטאי בני ישראל, הרי כאן לפנינו עוסקים בחידושים בתורה עקב צדיקי בני ישראל! הצד השווה שביניהם הוא כי "קב"ה ישראל ואורייתא - חד הוא". כלומר, אורייתא היא תוצאה מפעלם הן של הקב"ה והן של ישראל!

סוגיית חנוכת המזבח ביוזמת הנשיאים הייתה בבחינת תורה מליתתא, כאשר עצם העניין כאילו לא עלה על דעתו של קב"ה⁸⁰. לכן כאשר הקב"ה אישר את היוזמה, כותב הרמב"ן: ש"השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים"⁸¹. לעומת זאת סוגיית פסח שני הייתה כבר רשומה בתורתו של הקב"ה. אמנם לולא היוזמה של הצדיקים אולי אף פעם לא הייתה יורדת מהאנרגיה הפרוטנציאלית אל מסגרת המצוות האופרטיביות של התורה. אבל כאשר אלה הצדיקים אמנם יזמו כפי שיזמו⁸², פתח הקב"ה את מקורות האנרגיה של מצות פסח שני לכל ארכה ורחבה⁸³. לכן על מצווה זאת כותב הרמב"ן: "שהסכימה דעתם לדעת עליונה". אין פלא, איפוא, שבסוגיית חנוכת המזבח (מליתתא) נפלה מחלוקת אם מצווה זאת נוהגת לדורות⁸⁴, בעוד בסוגיית פסח שני (מלעילא), לכולי עלמא זוהי מצוה הנוהגת לדורות ואף במסגרת תרי"ג.

וכממוצע בין שתי מצוות אלה היא מצות מואבי - ולא מואביה. לעומת פסח שני האנרגיה של המצוה אינה נסתרת לגמרי. דרשת "ולא מואביה" אינה

79. טיפול במושג זה במישור של המיקרו אפשר למצוא בספרנו "לפשוטו של מקרא" חלק ב' מדור ה' פרק 1 (א). שם עסקנו בתורת הקרבנות במשנתו של הספורנו, כאשר הראינו את הדינמיקה שבמצוה כפי שבאה לידי ביטוי בסוגיא יחידנית זאת. אבל, כאמור, לא רק בתורת הקרבנות קא עסקינן - גם איסורי מאכלות אסורים, טומאת לידה ועוד נתחדשו כתוצאה מחטאי בני ישראל, באותה תקופת התהוות התורה ממעמד הר סיני ועד ערבות מואב.

80. בהעדר שפה אחרת, אנו כותבים על משקל "דברה תורה כלשון בני אדם" [ולא בלשון בני אדם כפי שמביאים בטעות! התורה דברה בלשון הקב"ה, כאשר חלק מדברו הוא כלשון בני אדם ודו"ק].

81. ההלכה ההיא של חנוכת המזבח היא שמונים אחוים מליתתתא ועשרים אחוים מלעילא.
82. וכפי שביארנו, לא ביקשו הלכה חדשה לדורות, והיו בוודאי מסתפקים בפתרון אד הוק במקרה הספציפי שלהם.

83. טמאים לנפש אדם, דרך רחוקה (עד כאן בתורה שבכתב) ולמעשה (תורה שבעל פה) כל אדם אשר בגלל כל סיבה שהיא (אפילו מזיד!) לא עשה קרבן פסח במועדו.

84. עיין בהרחבה בשורש השלישי לספר המצוות. ובדרכו זו של הרמב"ן ליישם מצוות לשעה למצוות לדורות עיין עוד (א) במדבר א', מז ד"ה והלויים למטה אבותם לא התפקדו בתוכם. (ב) שם שם פסוק נג ד"ה והלויים יחנו סביב למשכן העדות ולא יהיה קצף. (ג) שם ג', מה ד"ה תחת כל בכור בבני ישראל. (ד) שם ד', מט ד"ה ופקדיו אשר צוה ה' את משה. (ה) שם ה', ו ד"ה מכל חטאת האדם. (ו) שם ח', ד ד"ה וזה מעשה המנורה. זהו פרק גדול וחשוב במשנתו של הרמב"ן בכלל ובהבנתו את חומש במדרש בפרט.

מוכרחת כפי שביארנו. אבל מקור יש לה בכתוב, שהרי אילו רצתה לשלול גם איש וגם אשה⁸⁵, יכלה לכתוב "לא יבוא מעם מואב בקהל ה'", מאידך גיסא לא מצינו יוזמה מיוחדת מליתתא כפי שמצינו אצל הטמאים לנפש אדם. ושמא הסיבה לכך היא שכדי לרתום את האנרגיה שבפסוק "לא יבא מואבי", אין צורך במאמץ גדול מליתתא כמו שמצינו אצל הטמאים לנפש אדם. ושמא אפשר לומר שכן מצינו מאמץ מליתתא, אצל רות המואביה עליה מעידה המגילה (א', יח) "ותרא כי מתאמצת היא ללכת"⁸⁶ המאמץ העצום ההוא מצד רות, הוא אשר הוריד אלינו את הזרשה "ולא מואביה", וקבעה אותה כהלכה למשה מסיני וכהלכה לדורות.

85. והגמרא אמנם הקשתה למה לא לומדים "מצרי" - ולא 'מצרית'!
86. ושמעתי מאת הגאון רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל פירוש על דרך החידוד הליטאי. "מתאמצת הוא ללכת", פירושו שסחבה רגל (יגעשלעפט א פוס"). הסיבה לכך שהיה לה קשה ללכת היא שקיבלה על עצמה גרות ועול מצוות, והרי "התורה מתשת כוחו של אדם!"